

VMBO 2024

Examenkijwijzer

In actie!

KUNSTMUSEUM
DEN HAAG

NAAM:.....KLAS:.....
SCHOOL:.....
DATUM:.....

Dit is de examenkijkwijzer 2024 voor het vmbo, thema: in actie!

Met deze examenkijkwijzer bekijk je echte kunstwerken in het Kunstmuseum. Tegelijkertijd oefen je de termen die je straks moet weten voor het examen.

Goed om te weten

- > Houd afstand tot de kunstwerken.
- > In het museum mag niet worden gegeten of gedronken.
- > Schrijf met potlood.
- > Maak foto's zonder flits.

Voor de leerling

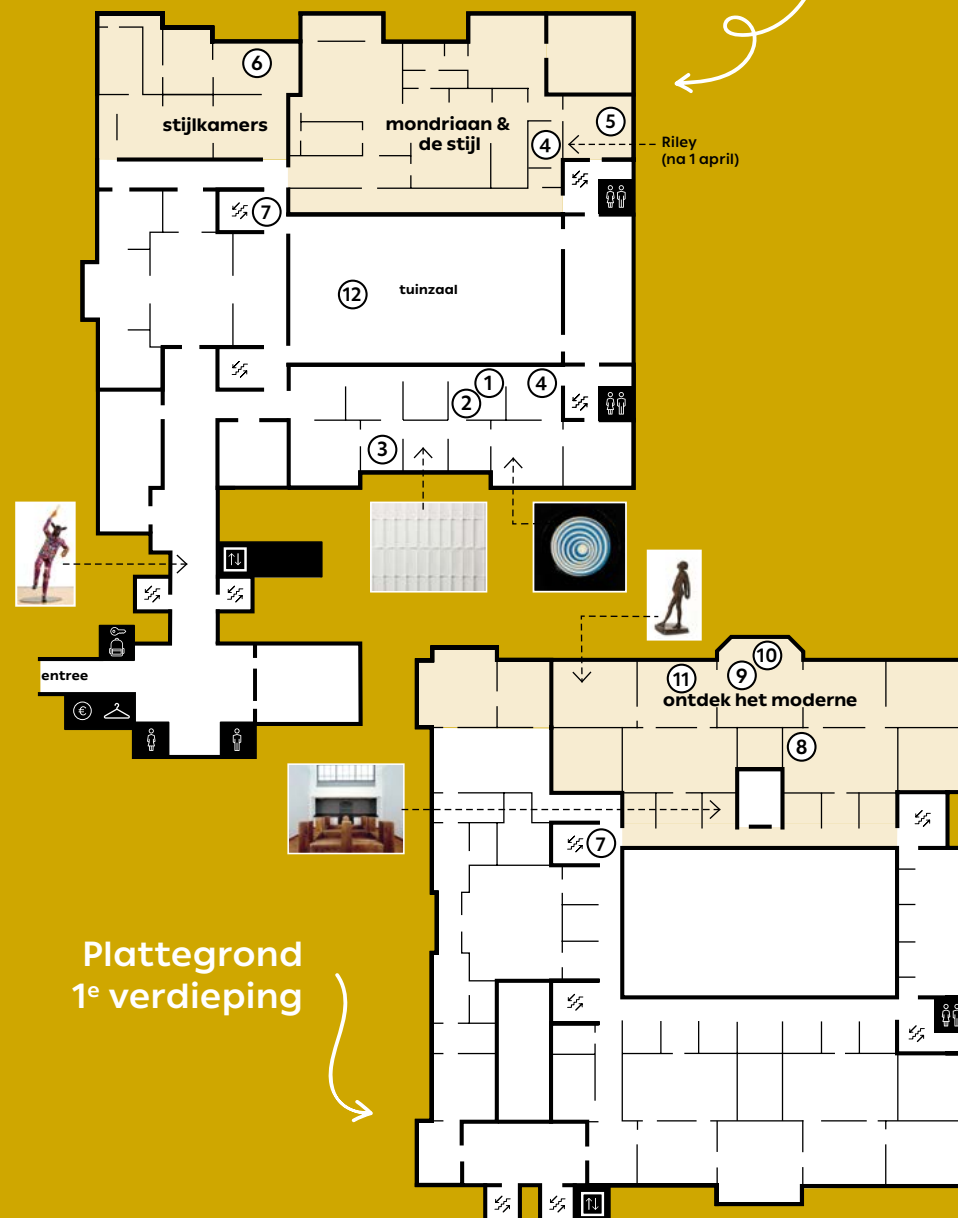
- > Gebruik de plattegrond om de kunstwerken in het museum te vinden.
- > Het nummer op de plattegrond is hetzelfde als het nummer van de opdracht.
- > Maak een keuze uit de opdrachten, of begin bij 1.
- > Bekijk het kunstwerk en begin met de vragen. Als je meer informatie nodig hebt, lees de tekst in het boekje.
- > Alle *cursief* gedrukte woorden vind je terug in de woordenlijst achterin dit boekje, tenzij het de titel van een kunstwerk is.

Voor de docent

In deze examenkijkwijzer vmbo staan twaalf kunstwerken van het Kunstmuseum afgebeeld met bijbehorende opdrachten. U kunt de nummering volgen of zelf een selectie maken. Het nummer op de plattegrond is hetzelfde als van de bijbehorende opdracht. Op bladzijde vier vindt u een korte inleiding op het thema **in actie!** Achterin dit boekje staat een verklarende woordenlijst.

Het kan voorkomen dat een kunstwerk tijdelijk niet te zien is. Ook kunt u kunstwerken tegenkomen die bij het thema zouden passen, maar niet zijn opgenomen.

Plattegrond Begane grond

Welkom in Kunstmuseum Den Haag

Het thema van deze examenkijkgwijzer is: in actie! Met dit boekje ontdek je verschillende kunstwerken die met dit thema te maken hebben en oefen je de termen voor het examen: van *kinetische kunst* tot *optische kunst*, van *figuratief* tot *body art* en *installaties*.

Door het werk van verschillende kunstenaars te bekijken wordt tegelijkertijd de geschiedenis belicht: kunstwerken komen voort uit een bepaalde tijd. Ze laten ons even stilstaan bij ontwikkelingen in de wereld: de invloed van belangrijke uitvindingen en gebeurtenissen op ons leven, de veranderende tijden, de verscheidenheid aan perspectieven om de dingen te bekijken.

Door actie van kunstenaars over de hele wereld bestaat er kunst; altijd in beweging en in ontwikkeling. Laat het je inspireren!

Kom nog eens terug: tot en met 18 jaar is entree gratis (19 t/m 25 jaar € 8,75).

Ga op de foto met Revolution Kid!

Yinka Shonibare (1962)
Revolution Kid, 2012

1. In actie schieten

Kunstenaar
Niki de Saint Phalle (1930 – 2002)

Titel
Composition

Datering
1964

Materiaal
Gips, hout, olieverf

Object
Schilderij

Let op: te zien t/m 1 april 2024

Op zaal zie je een werk van de beroemde kunstenaar Niki de Saint Phalle. Het is gemaakt van gips. In de bobbels die je op het schilderij ziet, zitten ballonnetjes met olieverf. Het werk is grotendeels wit en lijkt op een leeg doek met vreemde vormen, maar het is een doek waar nog op *geschoten* moet worden. De actie van de kunstenaar mist nog: zij schiet met een wapen op het werk, waardoor de ballonnetjes knappen en de verf eruit druipt en spettert. De actie van het schieten is onderdeel van het werk, en die performance werd gefilmd. De actie was belangrijker dan het resultaat.

De kunstenaar maakte verschillende van deze zogenaamde *Tirs*. Ze maakte ook veel grotere, met voorwerpen erin of ze maakte politici na die ze beschoot. Op die manier koppelde ze het geweld op de wereld en de dreiging van oorlog, aan een aanslag op een kunstwerk. Als een daad van protest.

Als gevolg van het schieten kwamen de bezoekers die naar de performance kwamen kijken, vaak ook onder de verf te zitten. Voor ze de trekker overhaalde zei de kunstenaar dingen zoals: 'Op de samenleving en haar onrechtvaardigheden!'

Opdrachten

1. Beschrijf aan de hand van het kunstwerk en de afbeeldingen in dit boekje de *performance*:

2. Beschrijf het *effect* van het schieten op de *voorstelling*:

3. Is het werk zoals het in het museum te zien is, als *decoratieve kunst* bedoeld? Leg uit waarom wel of niet:

4. Beargumenteer hoe dit werk zowel een vreedzaam protest kan worden genoemd als ook een agressieve daad.

Vanuit het perspectief van de kunstenaar:

Vanuit het perspectief van de samenleving:

5. De kunstenaar zegt dat ze schiet voor een rechtvaardige samenleving.

Leg een link met onze tijd: wat ervaar jij als onrechtvaardig in de samenleving? Wat zou je willen veranderen?

6. De kunstenaar liet deze manier van werken na twee jaar los, ze vond dat ze zichzelf herhaalde en het schieten werd verslavend. Ze ging zich toeleggen op het maken van grote *sculpturen*, Nana's, die symbool staan voor vrouwelijke kracht en zelfvertrouwen, waarmee ze op een andere manier kritiek leverde op de *patriarchale samenleving*.

Benoem enkele verschillen in *verschijningsvorm*:

Nana

7. Hoe wordt hier beweging gesuggereerd?

2. Kinetische actie

Kunstenaar
Jean Tinguely (1925 – 1991)

Titel
Zonder titel

Datering
1964

Materiaal
Metaal, elektrische systemen en veren

Let op: te zien t/m 1 april 2024

Dit is een kunstwerkje van kunstenaar Jean Tinguely: een klein werkje met veertjes in blauw en wit. Als bezoeker druk je op een knop die een motortje activeert, en het veertje draait rond met enorm veel snelheid en hard geluid. Zodra je de knop loslaat, stopt het weer. Het kunstwerk komt dus in beweging door een actie van de bezoeker. Dat was typisch voor deze kunstenaar: hij betreft het publiek actief bij zijn werk. Hij vond dat een kunstwerk eigenlijk niet 'af' kon zijn, daarom begon hij dingen te maken die 'in beweging' bleven. Ook verzette hij zich tegen het maken van 'kunst', hij vond dat een te bedacht concept: mensen maken gewoon dingen, zei hij. De machines die hij maakte kunnen niets, ze hebben geen functie en zijn volkomen nutteloos.

Opdrachten

Dit kunstwerk zet je zelf in beweging door op de knop te drukken. Doe dit en ervaar wat er gebeurt.

1. Beschrijf kort wat er gebeurt:

2. Hoe noem je kunstwerken als deze, die kunnen bewegen doordat ze aangedreven worden door een motor?

- ☐ *Installatie kunst*
- ☐ *Kinetische kunst*
- ☐ *Performance kunst*

3. Beschrijf het *contrast* in dit kunstwerkje:

4. Welk woord past of welke woorden passen het best bij de *zeggingskracht* van dit werk, volgens jou?

- ☐ Agressief
- ☐ Lieflijk
- ☐ Speels
- ☐ Vrolijk
- ☐ Futuristisch

5. Door de kijker een rol te geven in de beleving van dit kunstwerk, maakt de kunstenaar de kijker even belangrijk. Welke regel van het kijken naar kunst in een museum breekt hij nog meer?

Kunstenaar Paul Talman (1932-1987)
Titel Veranderbare compositie
Datering 1964
Materiaal Pingpongballen in plastic plaat

Statische dynamiek

6. Hier hangt ook een werk waarvan je de *compositie* zelf zou kunnen veranderen. **Beschrijf hoe het werk eruitziet en hoe je de compositie door beweging kunt aanpassen:**

7. Geef een reden waarom dit werk een *statische compositie* genoemd kan worden, maar het toch niet is:

8. Wat zou je kunnen veranderen aan de *compositie* om deze *dynamischer* te maken?

9. Benoem enkele *contrasten*, gebruik de *beeldende aspecten*:

Vorm:

Kleur:

Lijn:

10. Hoe wordt een kunstwerk zonder (*figuratieve*) voorstelling genoemd?

Optische kunst

Kunstenaar Marcel Duchamp (1887-1968)
Titel Rotoreliefs (Optical Disc)
Datering 1965

Ben je op tijd? Het werk is in actie om: 10:10 | 10:43 | 11:16 | 11:49 | 12:22 | 12:55 | 13:28 | 14:01 | 14:43 | 15:07 | 15:40 | 16:13 | 16:46

Wat gaat er gebeuren, denk je? Wat is de *optische illusie*?

3. Body art

Kunstenaar Yayoi Kusama [1929]
Titel Blue stripes
Datering 1965
Materiaal Textielobjecten op board
Object Beeldobject

Let op: te zien t/m 1 april 2024

Yayoi Kusama is een wereldberoemde kunstenaar, geboren in Japan. Ze werd bekend met haar happenings op straat in New York: politieke protesten tegen de oorlog of die de seksuele vrijheid bevroegen.

Om grenzen op te heffen tussen mens, kunst en omgeving beschilderde de kunstenaar muren, vloeren, objecten, naakte mensen en zichzelf met stippen (polkadots). Die performances waren een soort rituelen in een zoektocht naar fysieke, seksuele en intellectuele onafhankelijkheid.

Het kunstwerk *Blue stripes* dat je hier ziet is kenmerkend voor haar stijl. Met de vele zachte fallische vormen geeft ze op een speelse manier commentaar op de kunstscene, gedomineerd 'door witte mannen die er ook nog eens met haar ideeën vandoor gingen'. De polkadots, een patroon dat ze gebruikte voor soortgelijke werken, zijn ontstaan in haar kindertijd waarin ze hallucineerde en overal stippen zag. Als kunstenaar maakt ze er een heel eigen universum van: een ruimte met oneindige spiegelingen, waarin de bezoeker gedesoriënteerd raakt en opgaat in een ander universum.

**'De stippen suggereren oneindige vermenigvuldiging.
Onze aarde is maar een stip tussen miljoenen andere.'**

Opdrachten

1. Beschrijf *aspecten van de vormgeving*: het materiaal en de techniek van het kunstwerk:

2. Het kunstwerk is:

- ☐ Tweedimensionaal
- ☐ Driedimensionaal
- ☐ Allebei

Leg je keuze uit aan de hand van wat je ziet:

3. Beschrijf de verschillen en overeenkomsten tussen het werk op zaal en de afbeelding door middel van de *beeldende aspecten*:

Hanteringswijze:

Compositie:

Kleur:

Vorm:

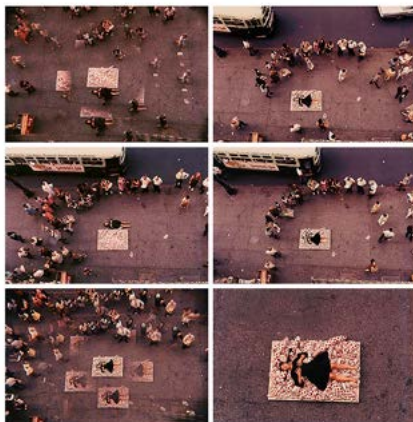
Textuur:

Structuur:

4. In de jaren zestig van de vorige eeuw gingen kunstenaars conceptuele kunst maken, het draaide om het 'idee'. Dit leidde tot de ontwikkeling van *performances*, *happenings*, *body art*, en *installaties*.

Bekijk de foto's waar kunstenaar Kusama opstaat en zet erbij wat het is:

Dit is:

- ☐ Een performance
- ☐ Een happening
- ☐ Body art
- ☐ Een installatie

Dat is te zien aan:

Dit is:

- ☐ Een performance
- ☐ Een happening
- ☐ Body art
- ☐ Een installatie

Dat is te zien aan:

Dit is:

- ☐ Een performance
- ☐ Een happening
- ☐ Body art
- ☐ Een installatie

Dat is te zien aan:

Dit is:

- ☐ Een performance
- ☐ Een happening
- ☐ Body art
- ☐ Een installatie

Dat is te zien aan:

5. De Nederlandse kunstenaar Jan Schoonhoven werd ook door Kusama beschilderd. Hij is te zien op de afbeelding. Daarnaast een kunstwerk van hem dat ook te zien is op de tentoonstelling.

Welke beeldende aspecten zijn vergelijkbaar met het werk van Kusama?

- ☐ Herhaling
- ☐ Structuur
- ☐ Over-all compositie
- ☐ Vormen
- ☐ Kleur

Leg je keuze uit:

6. Beschrijf waarom het werk van de kunstenaar Kusama zo goed past in deze tijd met social media:

7. Beschrijf ook een aspect van de performances dat gedateerd is en waarin onze tijd sterk verschilt met de jaren zestig van de vorige eeuw:

Tip: tot en met 25 februari 2024 is er een tentoonstelling van Yayoi Kusama in het Stedelijk Museum Schiedam te zien!

4. Ogenshijnlijke dynamiek

Kunstenaar Bridget Riley (1931)
Titel White discs 2
Datering 1964
Materiaal Emulsieverf op board
Object Schilderij

Te zien t/m 1 april 2024. Op de tentoonstelling Mondriaan & De Stijl is ook werk van Riley te zien, kijk op de plattegrond.

De Britse kunstenaar Bridget Riley maakt schilderijen met optische effecten, ook wel op-art genoemd. De kunstenaar speelt kleur en vorm tegen elkaar uit. Ze maakt werk op een plat vlak, het is geschilderd, maar het geschilderde lijkt te bewegen. Het lijkt te golven, te vervormen of op te bollen. Hoe is dat mogelijk? De beweging zit niet in het kunstwerk zelf, maar wordt veroorzaakt door de optische werking van ons netvlies. Er gebeurt van alles tussen het doek en de bezoeker. Ook als degene die kijkt zich verplaatst, verandert de voorstelling.

Voor *White discs 2* heeft de kunstenaar zwarte cirkels geschilderd, in verschillende groottes, in een geordend, maar afwisselend patroon. Wanneer je een tijd naar het werk kijkt verschijnen er nog meer cirkels, wit, ze lijken te zweven tussen de toeschouwer en het schilderij. Zie jij ze ook?

Het werk ernaast, *Descendant*, is letterlijk bijna niet om aan te zien. De vibrerende golven dansen voor je ogen, niet iedereen vindt het prettig er lang naar te kijken. Een effect dat de kunstenaar door het gebruik van witte en zwarte verf voor elkaar heeft gekregen!

Opdrachten

1. In de jaren zestig van de vorige eeuw werd Riley wereldberoemd met deze kunstwerken in zwart-wit. **Beschrijf de *verschijningsvorm* van het kunstwerk aan de hand van de beeldende aspecten:**

Kleur:

Vorm:

Hanteringswijze:

2. Beschrijf de *optische illusie*:

3. Benoem tenminste twee *contrasten*:

4. Is er sprake van ritme en herhaling? Licht je antwoord toe:

5. Is er sprake van *symmetrie*? Licht je antwoord toe:

6. Hoe noemen we de vormen die gebruikt zijn?

- ☐ Geometrische vormen
- ☐ Organische vormen

7. Het werk is:

- ☐ Tweedimensionaal
- ☐ Driedimensionaal

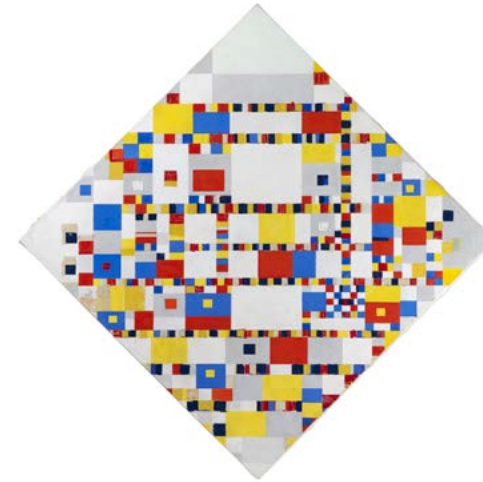
Licht je antwoord toe:

8. Bekijk ook het werk *Descendant*. Wat gebeurt er als je naar het werk kijkt? Beschrijf de verandering van vorm, de *illusie* van dynamiek en beweging:

Descendant, 1965

5. Dynamisch

Kunstenaar Piet Mondriaan (1872 – 1944)
Titel Victory Boogie Woogie
Datering 1942 – 1944
Materiaal Olieverf, tape, papier, houtskool en potlood op doek
Object Schilderij

Het schilderij *Victory Boogie Woogie* is het laatste werk van de beroemde Nederlandse kunstenaar Piet Mondriaan. Het kunstwerk is nog niet af. Wanneer je van dichtbij naar het werk kijkt, zie je dat er stukjes (gekleurde) tape op zitten, soms meerdere laagjes op elkaar. Hier twijfelde de kunstenaar nog over de juiste kleur. Het schilderij was nog volop in beweging, nog niet af, toen de kunstenaar stierf.

Mondriaan ging naar New York vanwege de Tweede Wereldoorlog. Hij vluchtte uit Europa omdat de nazi's vonden dat 'de wereld gezuiverd moest worden van moderne kunst'. Toch bleef hij geloven in de goede afloop en een betere toekomst, dat drukte hij uit met dit kunstwerk. In 1942 begon hij aan dit ruitvormige schilderij dat vrijheid moest verbeelden, twee jaar later was hij er nog steeds mee bezig. Hij heeft de compositie zo vaak veranderd dat alleen het blauwe vlakje rechts in het midden altijd hetzelfde is gebleven. Hij wilde een asymmetrische, vrije compositie maken en er tegenstellingen in samenbrengen, zoals: orde en chaos, groot en klein, licht en donker, snel en langzaam, statisch en dynamisch, steeds anders en altijd hetzelfde. Zoals het ritme van de stad New York en de nieuwe muziek boogiewoogie waar hij graag naar luisterde.

Het schilderij is sinds 1998 terug in Nederland en te zien in het Kunstmuseum. Het kunstwerk wordt gezien als een ode aan kunst en vrijheid.

Opdrachten

1. Dit kunstwerk is een beroemd werk van Piet Mondriaan. Kende jij het al, en zo ja **wat weet je er over te vertellen?**

2. Beschrijf de *compositie* van Victory Boogie Woogie aan de hand van de beeldende aspecten:

Kleur:

Lijn:

vorm:

3. Hoe worden de vormen genoemd?

☐ *Organisch*

☐ *Geometrisch*

Wat is het verschil?

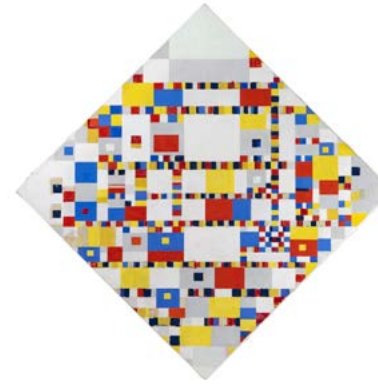
4. Het schilderij is:

☐ *Tweedimensionaal*

☐ *Driedimensionaal*

Is er sprake van *dieptewerking*? Leg uit:

5. Vergelijk het schilderij *Victory Boogie Woogie* met het schilderij *Compositie met groot rood vlak* van dezelfde kunstenaar en benoem de verschillen en overeenkomsten:

Victory Boogie Woogie, 1942-1944

Compositie met groot rood vlak, geel, zwart, grijs en blauw, 1921

Kleur:

Niet-kleur:

Lijn:

Vlak:

Vorm:

Herhaling:

Symmetrie:

Drager:

Formaat:

Hanteringswijze:

6. Een compositie kan zo worden opgebouwd dat het een gevoel van beweging en energie overbrengt. Bijvoorbeeld door het ritmisch herhalen van vormen of het gebruik van diagonale lijnen. Of het kan rustig en evenwichtig overkomen. Bijvoorbeeld door gebruik van symmetrie, een centrale compositie of horizontale en verticale lijnen.

Beschrijf het *effect* van de *compositie* op beide schilderijen:
Gebruik de woorden *statisch* en *dynamisch*.

[illegible]

7. Het laatste schilderij van Mondriaan wordt wel een ode aan kunst en vrijheid genoemd. **Waarom is dat zo, denk je?**

[illegible]

6. Draaiende beweging

Kunstenaar Olivier van Herpt (1989)
Titel Arcanum
Datering 2017
Materiaal 3D-geprint porselein op aardewerk voetstuk
Object Bloemenhouder in piramidevorm

Kunstenaar Olivier van Herpt ontwierp in opdracht van het Kunstmuseum een porseleinen object voor op een voetstuk van een vaas uit de zeventiende eeuw. Een verweesd voetstuk, omdat er geen tweede voetstuk van bestaat en piramidevazen in tweetallen werden gemaakt. Ook ontbreekt de rest van de piramidevaas.

Het werk van Van Herpt heet *Arcanum*, dat betekent 'geheim' (in het Latijn) en verwijst naar de zoektocht in de zeventiende eeuw naar het geheime recept om porselein te maken, zoals men dat al eeuwen deed in China en Japan. Uiteindelijk werd er in de plateelbakkerijen in Delft geen porselein maar aardewerk gemaakt, omdat de witte klei (kaolien) die voor porselein nodig is, hier niet voorkomt. En die witte klei, dat was het geheim! In Nederland is de rivierklei veel donkerder, soms geel of rood, vandaar dat het aardewerk heet. Tot op de dag van vandaag bestaat het traditionele Delfts Blauwe aardewerk en is het net als het porselein uit China en Japan heel beroemd geworden.

Kunstenaar Olivier van Herpt startte een eigen zoektocht: die naar het *printen* van porselein. Hij wilde porseleinen objecten uit een 3D-printer laten komen. Dat was niet makkelijk: de klei zakte in, of het kromp of het resultaat was niet goed genoeg voor in een museum. Hier zie je dat het uiteindelijk heel goed gelukt is.

Opdrachten

1. Beschrijf in het kort de *verschijningsvorm* van het kunstwerk:

2. De witte klei van het bovenste deel van de vaas is gemengd met kobaltblauw pigment, zoals je kunt zien op de afbeeldingen. Het porselein is daarna laagje voor laagje uitgeprint, de textuur van het printen is zichtbaar op de vaas. **Wat is het effect van het blauw door de klei?**

3. Het voetstuk van de vaas is uit 1690. Beschrijf de *traditionele* manier van keramiek maken (*materiaal en techniek*):

4. Is het voetstuk ook van porselein of is het aardewerk? Beschrijf het verschil:

5. Hoe wordt de voorstelling op het voetstuk genoemd?

☐ *Figuratief*

☐ *Abstract*

Leg het verschil uit:

6. Het werk is:

☐ *Tweedimensionaal*

☐ *Driedimensionaal*

Wat is een kenmerk van je keuze?

7. De vaas is:

☐ Een *autonoom* kunstwerk

☐ Een *toegepast* kunstwerk

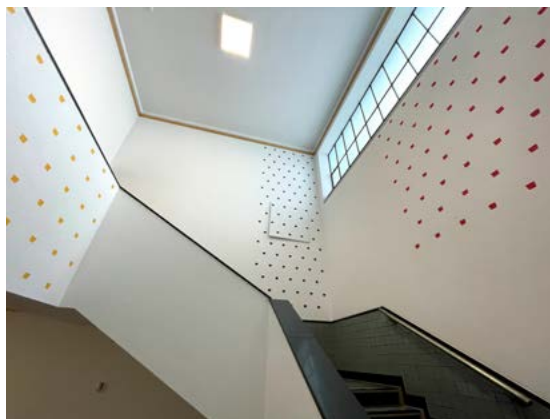
Leg uit waarom:

8. De kunstenaar kreeg de opdracht om op een 'verweesd' voetstuk van een piramidevaas nieuwe delen te maken, zodat het samen een nieuwe vaas zou worden.

Leg aan de hand van de afbeelding uit wat 'verweesd' is. En wat er waarschijnlijk met de rest van de vazen is gebeurd, wat tegelijkertijd een kenmerk is van het materiaal:

7. Doen!

Kunstenaar Niele Toroni (1937)
Titel: Penseelafdrukken nummer 50 op regelmatige afstand van 30 centimeter
Datering: 2000
Materiaal: Acrylverf
Object: Muurschildering

Niele Toroni is een Zwitserse kunstenaar die niet bang is voor herhaling. Als je hem googelt zie je alleen maar kunstwerken die hij schildert in zijn zelfbenoemde stijl: *travail-peinture*. Schilderen brengt hij terug tot een eenvoudige essentie: het is 'doen'. Voor hem is schilderen de toets, de handeling die hij maakt met een platte penseel nummer 50, met telkens een tussenruimte van 30 centimeter. Die handeling is toch heel persoonlijk, want de kunstwerken zijn makkelijk te herkennen. En het handschrift dus ook. Al is iedere toets die hij met het penseel maakt uniek: ze lijken op elkaar, maar zijn nooit precies hetzelfde.

Dit kunstwerk in het trappenhuis past goed bij een kunstenaar waar dit museum een grote verzameling van heeft: Piet Mondriaan. Dat zit in het kleurgebruik, net als Mondriaan gebruikt hij hier alleen de hoofdkleuren. Zoals je kunt zien gebruikt hij één enkele kleur per wand. Bij het blauw is het deels op een doek geschilderd, waarmee hij de begrenzing van het schilderdoek opzoekt, hij laat de voorstelling doorlopen. Dat is iets waar Mondriaan op een andere manier ook mee experimenteerde.

Doordat de ruimtelijke omgeving bij ieder werk van Toroni anders is, ziet een kunstwerk er ook steeds anders uit. Het is dus de ruimte, de kleur en de drager die verschilt. Niet de handeling van het schilderen.

Opdrachten

1. Bekijk het kunstwerk in het trappenhuis.

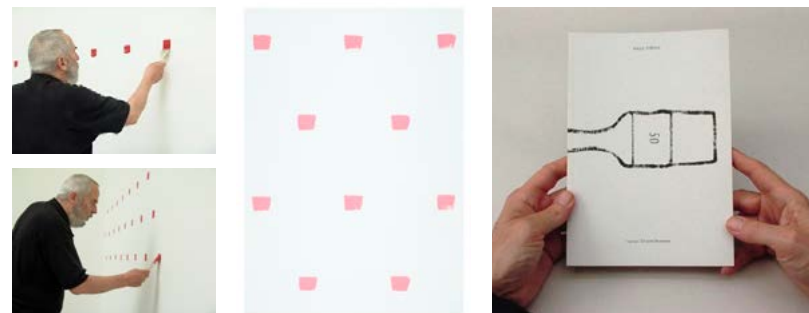
Welke drie kleuren heeft de kunstenaar gebruikt?

Hoe noemen we deze kleuren?

- ☐ *Primaire kleuren*
- ☐ *Secundaire kleuren*
- ☐ *Tertiaire kleuren*

Geef een kenmerk van de kleuren van je keuze:

Waarom heeft de kunstenaar voor deze kleurencombinatie gekozen met betrekking tot dit museum, denk je?

2. Beschrijf de werkwijze van de kunstenaar aan de hand van de afbeeldingen, de muurschildering en de titel:

3. Bekijk het kunstwerk in het trappenhuis eens vanuit de kunstenaar, de maker. Voor welke uitdagingen kwam hij te staan? Denk aan *hanteringswijze, materiaal en techniek*:

4. Benoem de drager(s) van het kunstwerk:

5. Het kunstwerk is:

- ☐ *Tweedimensionaal*
- ☐ *Driedimensionaal*

Licht je antwoord toe:

6. Hoe noemen we een kunstwerk zoals deze zonder herkenbare voorstelling?

7. Is het *patroon* op alle wanden gelijk? Licht je antwoord toe:

- ☐ ja, het is gelijk omdat:

- ☐ nee, het is niet gelijk want:

8. Wat is het *effect* van de herhaling van vormen?

9. Hoe noemen we een kunstwerk dat speciaal ontworpen en gemaakt is voor een bepaalde ruimte?

- ☐ *Assemblage*
- ☐ *Site specific*
- ☐ *Installatie*

De ruimte heeft effect op de van het kunstwerk:

- ☐ *Zeggingskracht*
- ☐ *Verschijningsvorm*

10. Interventionistische kunstwerken doen een ingreep in een bestaande omgeving om een artistiek *statement* te maken.

Bedenk welk beeldend *statement* Toroni maakt met zijn kunstwerk:

8. Verborgen beweging

Kunstenaar Remy Jungerman (1959)
Titel Transition Nkisi
Datering 2015
Materiaal Katoen, kaolien, hout en spijkers
Object Beeldobject

Remy Jungerman is een hedendaagse kunstenaar, hij woont en werkt in Amsterdam. Hij stamt af van twee culturen: via zijn moeder van de Marrons en via zijn vader van de Europeanen. In zijn werk verbindt Jungerman verschillende culturen met elkaar. Bijvoorbeeld door vormen te gebruiken die hij kent van stofpatronen uit de Surinaamse Marron-cultuur en van moderne kunstwerken uit de 20e eeuw. Hij gebruikt witte klei (kaolien) die gebruikt wordt bij rituelen uit de Winti-religie, en brengt het aan over stof waardoor er een ander patroon zichtbaar wordt. Zoals ook te zien is bij dit werk.

De titel verwijst naar nkisi: een Afrikaans object met spirituele krachten. Door het inslaan van spijkers worden de krachten geactiveerd en kan er met geesten gecommuniceerd worden. Hier zijn de spijkers tussen de twee kubussen te zien, die bedekt zijn met stof en kaolien. De kunstenaar stopt volgens een ritueel ook stofjes in de kubussen voor hij ze sluit, iets wat niet meer zichtbaar is, maar er wel is. Hierdoor krijgt het beeld extra betekenis en is het werk niet alleen modernistisch. De onderkant en de achterkant van het werk is rood geschilderd, als je goed kijkt zie je de weerschijn op de witte muur.

Met zijn werk laat de kunstenaar zien dat er meer perspectieven bestaan (dan de westerse). Hij hoopt door de esthetiek van die culturen te laten zien, dat mensen verder kijken dan de slavernij en het kolonialisme. En de prachtige kunst en cultuur zien die eruit is voortgekomen en voortleeft.

Opdrachten

1. Beschrijf de *verschijningsvorm* door middel van *aspecten van de vormgeving*:

5. Het kunstwerk is:

- ☐ Tweedimensionaal
- ☐ Driedimensionaal

3. Het is:

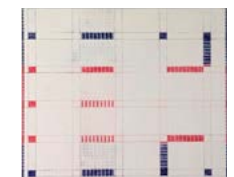
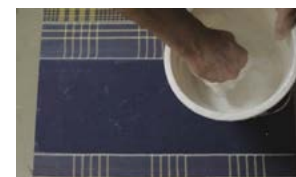
- ☐ Figuratief
- ☐ Abstract

4. Het kunstwerk is:

- ☐ Autonoom
- ☐ Toegepast

5. Is het werk *ambachtelijk* gemaakt? Licht je antwoord toe:

6. Beschrijf de *hanteringswijze* aan de hand van de afbeeldingen en benoem een verschil met *traditioneel* schilderen op doek:

7. Op de afbeelding is een *traditionele nkisi* te zien. Beschrijf een verschil en een overeenkomst met het werk op zaal:

8. Leg uit hoe de titel invloed heeft op de *zeggingskracht* van het kunstwerk:

9. Benoem drie verwijzingen naar verschillende culturen aan de hand van het materiaalgebruik:

10. Met het aanbrengen van kaolien op bestaande patronen op textiel, verandert de kunstenaar letterlijk het *patroon*. Welk patroon in de denkwijze van westerse culturen zou de kunstenaar graag doorbreken?

9. Mallemolen

Omschrijving Bruce Nauman (1941)
Titel Carrousel
Datering 1988
Materiaal Staal, aluminium
Object Installatie

De Amerikaanse hedendaagse kunstenaar Bruce Nauman is zijn hele leven al tegendraads en onconventioneel. Hij vindt dat alles kunst kan zijn. Dit werk *Carrousel* zou je gerust onregelend en indringend kunnen noemen. Het gaat over grote thema's: over de dood en over onmacht. Het kunstwerk is een fysieke ervaring, helemaal omdat je de installatie door de beweging van je eigen lichaam in werking zet. Zodra je de ruimte inloopt, komt de installatie in beweging.

De beeldtaal is erg direct: je ziet dieren die zijn opgehangen aan hun nek of poten. Ze worden in een cirkel rondgedraaid. Een beer samen met een grote katachtige, alsof het zijn jong is, een hert en twee wolven. De lichamen zijn grijs. Ook al weet je dat het geen 'echte' dieren zijn, ze roepen wel echte gevoelens op. Misschien leef je met de dieren mee, of schrik je ervan of voel je je machteloos. Eigenlijk doet een draaimolen op de kermis of in een pretpark hetzelfde: die dieren zijn ook niet echt, draaien ook in een cirkel rond, maar geven ons een heel ander gevoel. Daar worden we vrolijk van, blij, we willen er graag een ritje op maken. Die dieren roepen eerder het tegenovergestelde op dan de dieren die je hier ziet. Het kunstwerk daagt ons uit een ander perspectief in te nemen alsof het vraagt: wat maakt jou tot mens?

Opdrachten

1. Benoem de zeggingskracht van dit kunstwerk:

- ☐ Vrolijk ☐ Vervreemdend ☐ *Realistisch* ☐ Sombor ☐ Agressief
☐ Angstig ☐ Religieus ☐ Futuristisch
☐ _____

Leg je keuze uit aan de hand van *aspecten van de voorstelling*:

2. Beschrijf het *effect* van jouw beweging op het kunstwerk:

3. Wat voor soort kunstwerk is dit?

- ☐ *Sculptuur*
☐ *Readymade*
☐ *Installatie*

4. Van welk zintuig van de mens maakt de kunstenaar gebruik om het effect van het werk te vergroten, naast voelen en zien?

5. Benoem de *contrasten* aan de hand van *beeldende aspecten* tussen dit werk en een draaimolen zoals op de afbeelding:

10. Interactie

Omschrijving Isa Genzken (1948)
Titel Soon (inside) (Ground Zero)
Datering 2008
Materiaal Spiegels, plastic en lakverf
Object Installatie (van elf elementen)

Hedendaags kunstenaar Isa Genzken is een beeldhouwer. Aan het kunstwerk is te zien dat 'beeldhouwer' niet opgevat moet worden in de traditionele betekenis van het woord. Deze installatie is samengesteld uit plastic, spiegels en fotoprints. Ook al is het niet meteen duidelijk waar je naar kijkt, het kunstwerk is erg aantrekkelijk. Je wordt er door de felle kleuren naar toegetrokken en als je in de spiegels kijkt, word je zelf onderdeel van het werk.

De kunstenaar maakte dit werk naar aanleiding van de terroristische aanslag op de Twin Towers in New York op 11 september 2001. Zij was toen zelf in New York en de aanslagen maakten diepe indruk op haar. De plek van de ramp waar eerder de torens stonden werd Ground Zero genoemd. Nu is er een herdenkingsplaats voor de 2.753 mensen die toen omkwamen. De kunstenaar Genzken diende het werk dat hier te zien is in als voorstel daarvoor.

De ontbrekende spiegel en de met verf bespoten spiegels, de schreeuwende kleuren, de resten tape en spiegelingen in stukjes, de foto van reddingswerkers, verwijzen naar de resten van de Twin Towers en naar het beschadigde New Yorkse straatbeeld, dat veranderde in Ground Zero. De elf spiegels verwijzen naar de datum van de aanslag. Doordat we er zelf in weerspiegeld worden lijkt de kunstenaar ook te zeggen: is deze gebeurtenis niet van ons allemaal?

Opdrachten

1. Wat is je eerste indruk van dit kunstwerk? Beschrijf de zeggingskracht of kies:

- ☐ Vrolijk ☐ Sombor ☐ Futuristisch ☐ Feestelijk ☐ Lief ☐ Angstig
☐ Zwaar ☐ Licht ☐ Modern ☐ Strak ☐ _____

2. Het kunstwerk is:

- ☐ Een installatie
☐ Een readymade
☐ Een sculptuur

3. Het is:

- ☐ Tweedimensionaal
☐ Driedimensionaal

4. Uit hoeveel losse objecten bestaat dit werk?

5. Kunstenaar Genzken is een beeldhouwer, maar niet in de *traditionele* zin van het woord. Wat maakt een *traditionele* beeldhouwer?

6. Beschrijf de interactie tussen het kunstwerk en de kijker. Hoe word je onderdeel gemaakt van het werk?

7. De kunstenaar maakte dit kunstwerk als schets voor Ground Zero, de naam van het gebied in New York nadat er op 11 september 2001 een terroristische aanslag werd gepleegd. Wat gebeurde er toen?

8. Zo ziet het gebied in New York er tegenwoordig uit.

Het ontwerp van het monument is van Michael Arad en heet *Reflecting Absence* ('weerspiegeling van afwezigheid').

Beschrijf aan de hand van deze afbeelding en de titel hoe we naar het beeld van Isa Genzken kunnen kijken:

9. Hoe heet het wanneer iets van bovenaf is gefotografeerd, zoals op de afbeelding?

- ☐ Vogelvluchtperspectief
☐ Kikvorsperspectief

10. De aanslagen kwamen voor de kunstenaar heel dichtbij, letterlijk, omdat ze toen zelf in New York was. Bekijk het kunstwerk en de *details*. Waaraan is te zien dat ze het van dichtbij heeft meegemaakt?

11. Bekijk nogmaals je antwoord op vraag 1. Is de *zeggingskracht* van dit kunstwerk voor jou veranderd?

11. Gesuggereerde beweging

Kunstenaar Ernst Ludwig Kirchner (1880-1938)
Titel Csardasdanseressen
Datering Eerste staat 1908, tweede staat 1920
Materiaal Olieverf op doek
Object Schilderij

Dit schilderij is gemaakt door de Duitse kunstenaar Ernst Ludwig Kirchner. Op het schilderij zijn vrouwelijke dansers te zien, twee van hen bespelen een instrument. Volgens de titel van het schilderij dansen zij een csárdás: een traditionele Oostenrijks-Hongaarse dans voor paren, die bestaat uit een langzaam en een snel deel.

Kirchner was gefascineerd door volkscultuur en Afrikaanse culturen. De kunstenaar heeft de dans hier vol energie en vitaliteit geschilderd, wilder dan de traditionele dans. Ook heeft hij alleen de vrouwen afgebeeld. Het werk laat niet de werkelijkheid zien, maar een geïdealiseerde versie. De kunstenaar was niet zozeer geïnteresseerd in een realistische weergave van de werkelijkheid, van de vrouwen, van de dans of van de mannen, als wel in het weergeven van zijn eigen gevoel. Uitgedrukt in felle kleuren, met een expressieve penseelstreek en krachtige vormen. In die tijd dat het geschilderd is, was het een gangbare opvatting dat gevoelens en verlangens in andere culturen dan de westerse veel meer geuit werden.

De regels en beperkingen van de traditie die hij kende, en geleerd had op de kunstacademie, gooide hij overboord. Hij wilde vrij zijn van gebruikelijke verwachtingen en ging op zoek naar een vrije expressie. Dat levert deze geïdealiseerde voorstelling op van sensuele vrouwen die uitbundig dansen.

Opdrachten

1. Wat gebeurt er op het schilderij? Beschrijf de *aspecten van de voorstelling*:

2. Hoe wordt een voorstelling als deze genoemd?

- ☐ *Figuratief*
- ☐ *Abstract*

3. Wat kun je zeggen over het beeldende aspect kleur.

De kleuren zijn:

- ☐ *Primair en secundair*
- ☐ *Secundair en tertiair*
- ☐ *Tertiair en primair*

Er zijn *felle kleuren*, namelijk:

Er zijn *verzadigde kleuren*, namelijk:

Benoem het *kleurcontrast* en het *effect* op de voorstelling:

4. Hoe wordt er *dieptewerking* gesuggereerd? Kruis aan:

- ☐ Door overlapping
- ☐ Voorgond en achtergrond
- ☐ Groot en klein
- ☐ Kleurperspectief
- ☐ Vervaging
- ☐ Atmosferisch perspectief

5. Hoe is er *beweging* op het schilderij *gesuggereerd*?

6. Zijn de danseressen afgebeeld tijdens rustige muziek of snelle?
Leg dit uit aan de hand van *aspecten van de voorstelling*:

7. Beschrijf de *expressieve* stijl middels *aspecten van de vormgeving*:
Materiaal:

Techniek:

Hanteringswijze:

8. Bedenk waarom de titel van dit schilderij schuurt met de bedoeling van de kunstenaar. Gebruik *naar de waarneming* en *naar de fantasie* in je antwoord:

Meer voorbeelden zien van gesuggereerde beweging? Dit is een *sculptuur* van een danseres, door Edgar Degas (1887).

Wat is een verschil tussen een sculptuur en een schilderij?

Net als op het schilderij is de danser geheel afgebeeld.
Hoe noemen we dat?

Stroming

Dit is een voorbeeld van een *interventionistisch* kunstwerk: de kunstenaar doet een ingreep in een omgeving om een artistiek statement te maken. Normaal gesproken kun je deze ruimte heel makkelijk betreden, nu niet.
Bedenk aan de hand van de titel en het thema wat de kunstenaar met dit werk wil:

Carl Andre, *Stuwdam*, 1983

12. Op de wind

Kunstenaar Theo Jansen (1948)
Titel Strandbeest Animares Omnia
Datering Sinds 1990
Materiaal Pvc-buizen, tie-wraps, PET-flessen
Object Beeldobject

Theo Jansen is een kunstenaar uit Den Haag, zijn strandbeesten zijn dan ook vaak signaleerd op het Zuiderstrand. Hier in het Kunstmuseum hangt een overblijfsel van de Animares Omnia. In 2018 is die tak van de strandbeesten uitgestorven en daarom in het museum terecht gekomen. Het beest is wel tien meter lang en drie meter hoog. In beweging op het strand was hij nog indrukwekkender om te zien: hij beweegt op de wind - net als meeuwen houdt hij zijn kop altijd tegen de wind in gericht - zodat hij niet wegwaait. Hij loopt, wappert met zijn vleugels, hij lijkt echt te leven. 'Geef me nog een paar miljoen jaar en mijn strandbeesten zullen volledig zelfstandig leven,' zegt de kunstenaar.

Theo Jansen kwam op het idee voor zijn strandbeesten toen hij een column schreef voor *De Volkskrant*. Hij vroeg zich af of hij een dier kon ontwerpen dat ervoor zou zorgen dat de duinen met zand zouden worden opgehoogd, in hetzelfde tempo als het stijgen van de zeespiegel, zodat dit elkaar zou opheffen. Hij fantaseerde hoe hij de dieren zou gaan uitzetten op het strand. Op een dag kocht hij elektriciteitsbuizen bij de Gamma en ging er, spelenderwijs, mee aan de slag. De Animares Currens werd het eerste strandbeest dat kon lopen. Hij bedacht allerlei constructies, zoals skies onder de poten om voort te bewegen, vleugels en speciale wielletjes. Hij maakte constructies met touw, tie wraps en plakband. Bedacht manieren om het dier reserve-energie te kunnen laten opslaan voor wanneer het niet waait en zo evolueerden de strandbeesten steeds verder. Inmiddels bestaat er een grote familie met verschillende vertakkingen en een stamboom.

Meer weten? Kijk eens op strandbeest.com

Opdrachten

1. Beschrijf de aspecten van de voorstelling:

2. Beschrijf de aspecten van de vormgeving:

3. Dit kunstwerk is:

☐ Autonoom

☐ Toegepast

Wat is het verschil?

4. Beschrijf hoe dit strandbeest zich voortbeweegt (als het nog zou leven):

5. Benoem een *contrast* in leefomgeving van het strandbeest en het materiaal waar hij van gemaakt is:

Woordenlijst

Aspecten van de voorstelling: dat wat te zien is op een schilderij of wat het kunstwerk verbeeldt

Aspecten van de vormgeving: de beeldende aspecten, materiaal en techniek

Beeldende aspecten: compositie, kleur, licht, lijn, textuur, ruimte, vorm, geluid, structuur, hanteringswijze

Abstract: een voorstelling waar niets herkenbaars te zien is

Ambachtelijk: in een werkplaats gemaakt

Assemblage: samenstelling uit losse onderdelen

Autonome kunst: kunst met een beeldende functie

Body Art: het beschilderen van het eigen lichaam als canvas

Compositie: ordening van beeld

Conceptuele kunst: het idee van het kunstwerk staat centraal

Contrast: tegenstelling

Decoratieve kunst: kunst om van te genieten, om mooi (esthetisch) te zijn

Detail: klein deel van een groter deel

Dieptewerking: hoe diepte wordt gesuggereerd op een plat vlak

Driedimensionaal: 3D, ruimtelijk

Dynamisch: beweeglijk

Effect: het gevolg of de uitwerking van iets

Esthetisch: mooi in verhoudingen en symmetrie

Expressie: uitdrukking van gevoel

Expressief: krachtig, met gevoel en emotie

Figuratief: een herkenbare voorstelling

Gebruiksfunctie: praktische functie; waar een voorwerp voor wordt gebruikt

Geometrisch vormen: vormen die gemaakt worden met liniaal of passer

Hanteringswijze: werkwijze, waarop het materiaal en gereedschap is gebruikt

Happening: een event op locatie met kunstenaar en publiek

Illusie: gezichtsbedrog

Installatie: een driedimensionaal kunstwerk dat een ruimte transformeert

Interventionistische kunst: ingrijpen in een omgeving om een artistiek statement te maken

Keramik: verzamelnaam voor beelden en producten van gebakken klei (porselein en aardewerk)

Kikvorsperspectief: gezien vanuit een laag standpunt (lage horizon)

Kinetische kunst: beeldhouwkunst waarbij met (de suggestie van) beweging gewerkt wordt

Naar de fantasie: naar een werkelijkheid waar alles mogelijk is

Naar de waarneming: naar de zichtbare werkelijkheid, zoals het is

Optische kunst: kunstwerken met optische illusies

Organische vormen: afgeleid uit de natuur zoals die van planten en dieren

Over-all compositie: een compositie zonder aandachtspunt, alle vormen gelijkwaardig als een patroon

Patroon: herhaling van vormen

Performance: een live-actie door een kunstenaar

Perspectief: standpunt

Patriarchale samenleving: een maatschappij waarin mannen de dominante rol hebben

Primaire kleuren: de basiskleuren rood, geel, blauw, waarmee je alle kleuren kunt mengen

Readymade: het kunstwerk is een kant en klaar object (niet door de kunstenaar gemaakt)

Realistisch: iets zo echt mogelijk weergeven, 'het echt'

Ruimtesuggestie: dieptewerking op een schilderij

Secundaire kleuren: paars, groen, oranje, kleuren ontstaan door mengen van twee primaire kleuren

Sculptuur: een ruimtelijk en vrijstaand beeld

Site specific: kunst gemaakt voor een bepaalde plek

Statement: een duidelijke uitspraak doen

Statisch: rustig, niet bewegend, in evenwicht

Statische compositie: symmetrisch, horizontale en verticale lijnen, centrale compositie

Suggereren: (laten) voorstellen

Symmetrie: beide (of meer) helften zo goed als gespiegeld, dus hetzelfde

Structuur: de opbouw van een samengesteld geheel

Tertiaire kleuren: kleuren die ontstaan door het mengen van secundaire kleuren

Textuur: voelbaar oppervlak van materiaal

Toegepaste kunst: kunstvoorwerpen met een functie die de vorm bepalen

Traditioneel: volgens oude gewoonte, niet vernieuwend

Tweedimensionaal: 2D, plat, vlak

Verschijningsvorm van een kunstwerk: hoe een kunstwerk eruit ziet

Vogelvluchtperspectief: gezien vanuit een hoog standpunt (hoge horizon)

Voorstelling: wat wordt afgebeeld

Zeggingskracht: hoe de betekenis van iets (de inhoud) wordt uitgedrukt

Notities

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.[illegible]

© Kunstmuseum Den Haag

Januari 2024

Afdeling Educatie

Tekst: Iris Beljaars

Vormgeving: Afdeling Foto&Vorm

De afdeling Educatie van Kunstmuseum Den Haag staat niet in voor de juistheid van de inhoud van de voor deze kijkwijzer als bron gebruikte websites en publicaties en neemt geen verantwoordelijkheid voor de gevolgen van eventuele fouten in deze kijkwijzer.

